

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”

TEZĂ DE DOCTORAT

SISTEMUL LEGISLATIV AL TRANSILVANIEI ÎN SECOLUL
AL XVIII-LEA

Coordonator științific:

Prof. univ. Dr. NICOLAE EDROIU

membru corespondent al Academiei Române

Doctorand

FODOR ROMULUS GELU

Cluj-Napoca

2014

CUPRINS

Considerații introductive

Capitolul I. Istoriografia problemei

Capitolul II. Evoluția constituțională a Adunărilor de Stări în Transilvania până la încorporarea ei în Imperiul Habsburgic

Concepte fundamentale referitoare la originea și evoluția Adunărilor de Stări în Europa

Adunările de Stări în Ungaria și Transilvania până în secolul al XVI-lea

Tripartitul lui Werböczy (1517)

Afirmarea Adunării Stărilor ca factor constituțional în epoca Voievodatului autonom al Transilvaniei

Structura puterii în Transilvania secolelor XVI – XVII. *Aprobatae Constitutiones* (1653) și *Compilatae Constitutiones* (1669)

Principele

Dieta Transilvaniei

Activitatea legislativă a Dietei Transilvaniei în perioada Principatului Autonom. Prerogativele jurisdicționale ale Comitatelor

Capitolul III. De la Principat la provincie habsburgică

Între centralizare și autonomie. Instituțiile Centrale ale Transilvaniei în secolul al XVIII-lea

Guvernul Transilvaniei

Cancelaria Aulică a Transilvaniei

Cancelaria Transilvaniei

Dieta Transilvaniei

Capitolul IV. Evoluția constituțională a Transilvaniei în cadrul Imperiului Habsburgic între 1691-1762

Diploma Leopoldină

Sanctiunea Pragmatică

Dieta din 1744 și configurarea noii realități constituționale a Transilvaniei

Dieta din 1747

Dieta din 1748

Dieta din 1751

Dieta din 1752

Dieta din 1753-1755

Capitolul V. Spiritul Luminilor reflectat în gândirea politico-juridică a Vienei

Concepte generale

Biografii intelectuale

De la idee la acțiune. Cazul Imperiului Habsburgic

Maria Tereza și spiritul iluminist (1740-1780)

Iosif al II-lea și Transilvania

Capitolul VI. Dietele anilor 1790-1792 și recalibrarea *constituției*

Dieta din 1790-1791

Contextul politic

Articolele de lege ale Dietei din 1790-1791

Articolele de lege ale Dietei din 1792

Capitolul VII. Între legea scrisă și dreptul cutumiar. Aspecte privind aplicarea cutumei în Comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea

Despre obicei în general

Veacul al XVIII-lea și cotitura juridică

Capitolul VIII. Considerații finale

Anexe documentare

Bibliografie

Cuvinte cheie: Dieta, constituție, lege, Tripartitul lui Werböczy, Aprobatae Constitutiones, Compilatae Constitutiones, Diploma Leopoldină, Sancțiunea Pragmatică, absolutism, centralizare, provincie habsburgică, cutumă.

REZUMAT

Demersul nostru vizează să elucideze evoluția *constituției* și constituționalismului ardelean, după încorporarea Principatului Transilvaniei în structurile administrative ale Imperiului Habsburgic, având ca limită cronologică finală prevederile Dietei din 1792. Pentru a putea realiza acest deziderat, atenția noastră s-a îndreptat asupra aspectelor juridice care au contribuit decisiv la încheierea realităților constituționale din Principat, urmărind îndeosebi rolul instituțional și legislativ al instituției Dietei, ca for reprezentativ al nobilimii, în relația sa cu suveranul.

Dacă în cadrul primului capitol am dezbătut istoriografia problemei, în cel de-al doilea am insistat asupra evoluției constituției și constituționalismului ardelean, pornind de la întrunirea primelor congregații generale transilvănene. Dezmembrarea Regatului Ungariei și constituirea Principatului autonom, la mijlocul secolului al XVI-lea, a conturat o nouă etapă în evoluția sistemului constituțional al Transilvaniei. Având suportul legislativ în *Tripartitul* lui Werbőczy, la care s-au adăugat în a doua parte a veacului al XVII-lea, *Constituțiile Aprobate* (1653) și *Constituțiile Compilate* (1669), sistemul legislativ al Principatului Transilvaniei s-a conturat definitiv, rămânând intact până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

În al treilea capitol intitulat **De la Principat la provincie Habsburgică**, am analizat culisele încorporării Principatului în structurile administrative ale Imperiului, oferind în același timp și o scurtă schiță a principalelor instituții centrale ale Transilvaniei în primii ani după ocupație. Cucerirea Transilvaniei de către habsburgi a adus însă, treptat, alterări masive în ceea ce privește sistemul legislativ și constituțional al principatului, inovațiile fiind adesea implementate chiar cu aprobarea și concursul Dietei. Aspectul central, asupra căruia am stăruit și care în opinia noastră a reprezentat chintesența întregului proces legislativ desfășurat pe parcursul secolului al XVIII-lea, gravitează în jurul articolelor de lege cuprinse în intervalul 1744-1792, cunoscute și sub denumirea de *articolele novelare*. Prin analiza sistematică a acestora am încercat să evidențiem modificările care au avut loc în structura *constituțională* a Principatului până în zorii veacului al XIX-lea. Tocmai din acest motiv, respectivele articole se regăsesc, traduse în limba română, în anexele acestei lucrări.

Deși celelalte instituții centrale ale Transilvaniei au suferit transformări importante în structura lor, în primii ani după încorporarea în Imperiu nu același lucru se poate spune și despre Dietă. Cu prerogativele păstrate intact și garantate de articolul zece al *Diplomei*

Leopoldine, aceasta a continuat să se întrunească și să dezbate propunerile înaintate de principe. Problema fundamentală cu care s-a confruntat organismul, în prima parte a secolului al XVIII-lea, era dată însă de eficacitatea juridică a acesteia. Tendințele de preluare a deciziei normative și de control instituțional manifestate de împărații Habsburgi a însemnat totodată și demararea unui amplu proces de centralizare administrativă. Intervenția energică a Curții în treburile interne ale Principatului s-a manifestat în primul rând prin marginalizarea rolului constituțional al Dietei, silită să dezbate doar chestiuni fără importanță legislativă sau secundare. Activitatea acesteia gravita în jurul discuțiilor privitoare la cuantumul dărilor și a încartirurilor militare, care creau numeroase disensiuni între cele trei *națiuni* constituționale.

Capitolul patru dezbate, **Evoluția constituțională a Transilvaniei în cadrul Imperiului Habsburgic între 1691-1762**, respectiv principalele acte normative care au influențat parcursul constituțional al Transilvaniei pe parcursul secolului al XVIII-lea. Tot aici analizăm și principalele articole de lege dezbătute și aprobate în cadrul Dietelor până în 1761. Accentul va cădea pe eforturile Curții de la Viena de a integra politic, instituțional și juridic Transilvania în structurile birocratice ale Imperiului. Demarate încă din timpul împăratului Leopold I, continuând mai mult sau mai puțin insistent sub succesorii acestuia, Iosif I și Carol al VI-lea, progresele centralizatoare cele mai semnificative s-au înregistrat însă, în a doua decadă a veacului al XVIII-lea, când destinul monarhiei a fost preluat de împărăteasa Maria Tereza (1740-1780).

Conștientă la acea dată de pericolul pe care îl putea reprezenta trecerea inițiativelor legislative fără consimțământul Stărilor grupate în Dietă, împărăteasa a promovat o strategie legislativă diferită de cea a predecesorilor săi. Ea a chemat Stările să confirme și să consfințească prin lege, toate modificările constituționale operate în sistemul legislativ al Principatului de la încorporarea acestuia în Imperiu. Printr-o abilă strategie în care a utilizat atât politica recompenselor cât și cea a presiunilor, Maria Tereza a reușit în intervalul a doar zece ani să încline balanța puterii în favoarea Curții de la Viena.

Dieta din 1744 a avut un rol covârșitor în ceea ce privește raporturile juridice ulterioare dintre Curtea de la Viena și instituțiile decizionale reprezentative ale Transilvaniei. Aspectele legislative dezbătute și mai apoi promulgate de suverană modificau atât de profund realitățile constituționale ale Principatului încât istoriografia i-a acordat pe bună dreptate denumirea de *noul cod legislativ* al Transilvaniei. Printre altele, se validau modificările aduse legilor și *constituției*, prin hotărâri luate în perioada anterioară, și, ne referim în special la prevederile *Sanctiunii Pragmatice*. Articolele doi, trei și patru, ridicau la statutul de lege noua

ordine juridică, abrogând dreptul Dietei de a mai alege principele și în același timp acceptând succesiunea și pe linie feminină.

Alături de chestiunile politice, Viena s-a interesat și de aspectele religioase, confesiunea catolică situându-se în prim-planul preocupărilor oficialilor Habsburgi. Articolul șapte al aceleiași Diete din 1744 abroga astfel articolele cuprinse în *Aprobatae Constitutiones* și *Compilatae Constitutiones*, care aduceau atingere religiei romano-catolice, punând capăt statutului de inferioritate pe care aceasta îl avea față de protestantism. În același timp, legea recunoștea și statutul Bisericii greco-catolice și a clerului său, celui din urmă garantându-i-se proprietățile existente și libera exercitare a cultului în toată Transilvania. Un ultim aspect pe care împărăteasa l-a urmărit cu insistență și meticulozitate, era cel al statutului Colegiului Societății lui Iisus. Repunerea acestuia în legalitate prin articolele șapte și opt reprezenta o victorie deosebit de importantă pe care împărăteasa o dobânda în fața Stărilor, constrânse să confirme și să retrocedeze toate proprietățile confiscate anterior. Importanța ordinului în ochii suveranei, stătea în capacitatea acestuia de a revigora credința catolică în Transilvania și de a schimba treptat paradigma confesională în Principat, printr-un intens prozelitism religios.

Articolele de lege ale Dietei din 1744 scot în evidență cele două aspecte fundamentale care au caracterizat întreaga domnie a Mariei Tereza: dinasticismul și catolicismul. Atât diversitatea etnică și religioasă care caracteriza Monarhia Habsburgică, precum și achizițiile teritoriale rapide pe care Imperiul le-a dobândit în ultima sută de ani, cereau un răspuns rapid, care să omogenizeze și să ofere coeziune unui ansamblu politic eterogen. Planul împărătesei viza pe de o parte, crearea unui dinasticism, menit să adune provinciile în jurul monarhului, perceput ca un adevărat liant între popoarele imperiului. Graba cu care suverana a propus Dietei Transilvaniei, ridicarea *Sanctiunii Pragmaticae* la rang de lege, precum și dreptul de recurs acordat supușilor prin articolul doi al Dietei din 1753-1755 confirmă această ipoteză.

Pe de altă parte, plasarea catolicismului în centrul preocupărilor reformatoare reprezenta mai mult o necesitate politică în condițiile vremii, decât un moft personal. Aflată în plin război pentru succesiune la tron, Maria Tereza era convinsă că, alături de aspectele legate de fidelitatea față de dinastie, religia catolică juca un rol crucial în crearea unei identități comune. Măsurile luate pentru promovarea catolicismului au fost evidente încă de la începutul domniei, și s-au continuat până la decesul său în 1780. Legislația emisă în cadrul următoarelor Diete, confirmă această strategie confesională.

Prin subordonarea totală a instituțiilor centrale ale Transilvaniei, se încheia și prima etapă din domnia Mariei Tereza, cea de consolidare a autorității suverane în raport cu puterea

Stărilor provinciale. Drept urmare, împărăteasa a și renunțat la prerogativa legală de a mai convoca Dieta începând cu anul 1762, dând naștere unei lungi perioade de domnie absolutistă.

Capitolul cinci intitulat **Spiritul Luminilor reflectat în gândirea politico-juridică a Vienei**, s-a concentrat asupra ideilor generate de Iluminism și asupra impactului pe care acestea le-au avut asupra gândirii monarhilor Habsburgi. Prin scoaterea Dietei din ecuația instituțională a Principatului, factorii de decizie de la Viena au reușit să impună percepțiile iluministe modernizatoare printr-un mecanism juridic mult mai simplu și totodată direct: edictele, patentele, rescriptele ș.a.m.d. Abundența acestor tipuri de acte normative, emise într-o perioadă relativ scurtă de timp, de aproape 30 de ani, scoate în evidență dorința factorilor de decizie de la nivel central de a reforma și de a așeza instituțiile Principatului în tipare moderne, pragmatice și eficiente. Modificările structurale din domeniul economic, social, juridic, educațional, administrativ au adus un suflu nou, progresist, bazat pe principii de performanță și eficacitate administrativă, rodite succesiv în provinciile occidentale ale Imperiului Habsburgic.

Înlăturarea Dietei din postura de apărătoare a ordinii juridice tradiționale, a deplasat centrul de greutate al luptei împotriva inovațiilor legislative venite dinspre Viena, în sarcina unităților administrativ-teritoriale locale. Fie că vorbim de comitate, scaune sau districte, la nivelul acestora s-a conservat cel mai bine vechea legislație, constatându-se perpetuarea vechilor norme chiar și în anii absolutismului terezian și iozefin. Imposibilitatea *demantelării* acestor structuri administrative și juridice tradiționale, s-a datorat în parte și capacității reduse de care a dat dovadă statul absolutist în lupta sa cu Stările grupate în jurul acestor veritabile bastioane de rezistență.

Ghidat de percepțiile sale iluministe și utilitariste, domnia lui Iosif al II-lea s-a diferențiat fundamental de cea a Mariei Tereza din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, măsurile promovate de Iosif veneau exclusiv în întâmpinarea celor nedreptățiți, asupriți de soartă, considerați de acesta, a fi clasa socială cea mai productivă. Prin promovarea unor politici sociale, de emancipare a țărănimii, monarhul izbea tocmai privilegiile constituționale a *națiunilor* ardelene. Patenta de desființare a iobăgiei din 1785, atenta la temelia *constituționalismului* transilvan, traduse în acest caz prin destructurarea relațiilor senioriale și plasarea supușilor sub umbrela protectoare a statului luminat. Străduințele lui Iosif se îndreptau mai degrabă, după cum ne relevă textul *Reveriilor*, către un stat în care să nu existe nobilime și privilegii, și în care deasupra tuturor să domnească doar împăratul și legea. De cealaltă parte, deși nemulțumită de opoziția Stărilor din Transilvania cu privire la reformele sale sociale, Maria Tereza nu a cutezat niciodată să pună la îndoială dreptul nobilimii asupra

colonilor sau să încerce să abolească servitutea personală. Concepția împărătesei mergea mai degrabă către un consens și o asociere indirectă a nobilimii la guvernare decât înspre o îndepărtare a acesteia. Sprijinul oferit de Stările transilvănene și maghiare în 1741, în contextul Războiului de Succesiune la tronul Imperiului Habsburgic, le-a atras acestora simpatia nedisimulată a împărătesei, păstrată pe parcursul întregii sale vieți.

În al doilea rând, *fanatismul* religios al Mariei Tereza nu era împărtășit și de Iosif, adeptul mai degrabă a egalității confesionale între cultele prezente pe teritoriul Imperiului Habsburgic. Prin *Edictul de Toleranță* din 1781, Iosif al II-lea acorda libertatea religioasă cultelor din Transilvania, printre care și ortodocșilor, deschizând calea emancipării confesionale. În viziunea împăratului singurul liant care trebuia să existe între conducător și popor, trebuia să fie suveranul, în niciun caz biserica, cu atât mai puțin cea catolică. Relația sa directă cu supușii, sudată în vizitele efectuate cu diverse ocazii, în provinciile Imperiului său, l-au convins pe împărat că e nevoie de o restructurare masivă a Monarhiei. Inechitățile sociale pe care le-a constatat, au pus bazele unui amplu program reformator, care a atins toate palierele administrației. În cei zece ani de domnie solitară, Iosif s-a străduit să șteargă orice urmă a privilegiilor feudale, a inegalităților dintre oameni și confesiuni religioase. Entuziasmul său normativ a fost atât de puternic încât în ajunul morții sale Imperiul era în pragul dezmembrării. Deși animat de cele mai curate intenții, gândirea sa politică a luat-o cu mult înaintea epocii în care a trăit, sortindu-i programul reformator eșecului.

Capitolul șase intitulat **Dietele anilor 1790-1792 și recalibrarea constituției** consacră falimentul acestei formule directe și autoritariste de administrare a Imperiului, redeschizând în contextul situației internaționale dificile, calea către restaurarea formulei constituționale, abandonate la începutul deceniului șapte. Decizia de a convoca Dieta în anul 1790 a dat ocazia Stărilor să reafirme și să reîntărească pactul tripartit precum și să reabiliteze vechea ordine instituțională anterioară epocii reformelor. Echilibrarea raportului de forțe cu puterea centrală prin articolele de lege ale anului 1790-1791, a reconfirmat totodată și contractul social dintre puterea suverană și *poporul* nobil, conceptualizat de Werbőczy și întărit de Montesquieu și Jean Jacques Rousseau.

Lucrările acesteia s-au desfășurat într-o atmosferă extrem de tensionată, pe parcursul anilor 1790 și 1791, națiunile participante vizând un *restitutio in integrum* a tuturor drepturilor, prerogativelor și privilegiilor eludate sau încălcate de cei 30 de ani de domnie *neconstituționale*. Compromisul realizat între centru și provincie în ceea ce privește sistemul legislativ al Transilvaniei a avut ca efect recunoașterea pe mai departe a autorității habsburge în Transilvania, sever afectată după domnia lui Iosif al II-lea.

Capitolul șapte intitulat **Între legea scrisă și dreptul cutumiar. Aspecte privind aplicarea cutumei în Comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea**, tratează atitudinea pe care autoritățile locale comitatense și instanțelor de judecată de a aplica instrucțiunile venite dinspre puterea centrală, considerate a fi ilegale, coroborate cu incapacitatea acesteia din urmă de a le impune prin edicte sau patente au determinat într-o oarecare măsură, falimentul sistemului absolutist de guvernare în Transilvania. Utilizarea exclusivă a *Tripartitului lui Werbőczy*, a *Constituțiilor Aprobate*, a *Constituțiilor Compilate* și a normelor consuetudinare, în cadrul procedurilor de judecată, confirmă această realitate.

Perpetuarea unui sistem juridic propriu, în condițiile inexistenței unui for legiuitor ar putea părea imposibil de realizat. Mai mult decât atât, evoluția generală a societății, fie ea și lentă, a determinat ca o parte a acestor norme să cadă în desuetitudine sau pur și simplu unele aspecte să nu mai corespundă situațiilor de fapt ivite în practică. În aceste circumstanțe, înlocuirea normelor învechite s-a realizat de către comunitățile locale prin apelul la străvechiul drept consuetudinar. Deși utilizarea acestuia în practică este atestată și pentru perioada secolului al XVII-lea, în paralel cu normele scrise, veacul optsprezece consemnează o ușoară creștere a frecvenței acestuia în practică.

Posibilitatea înlocuirii normelor scrise de aceste practici consuetudinare în activitatea procesuală a instanțelor de judecată de la nivel comitatens din Transilvania, ne inoculează ideea, unui sistem legislativ extrem de adaptabil și suplu. Caracterizat de o combinație între un sistem elevat, bazat pe autoritatea interpretărilor juriștilor și unul arhaic, care deriva din practicile uzuale ale comunităților locale, funcționarea sistemului legislativ al Transilvaniei rămâne încă un domeniu insuficient explorat de istorici.